

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

2

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

2

VILNIUS 2004

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

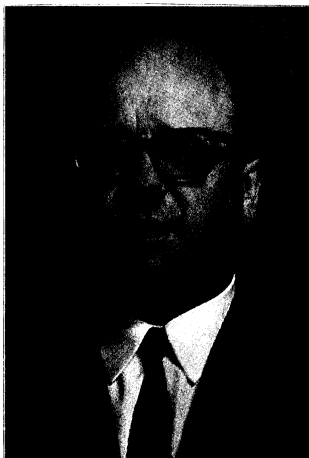
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2004

© Straipsnių autoriai, 2004

IN MEMORIAM

BRONIUS VAITKEVIČIUS (1926 10 06 – 2002 06 24)

2002 m. birželio 24 d., eidamas 76-uosius metus, mirė Bronius Vaitkevičius. Dar visai neseniai buvęs vienas iš sovietmečio Lietuvos istorikų bendruomenės oficialiųjų lyderių išėjo bemaž šios bendruomenės nepastebėtas. Jo darbai kažin ar cituojami, gerokai užmiršti, net naujausia, 2001 m. išleista knyga „Antinacinis papišėsinimo judėjimas Lietuvoje 1941–1944 metais“ nesulaukė didesnio dėmesio. Vis dėlto jis paliko nors prieštarai vertintą, bet pakankamai gilų pėdsaką Lietuvos istorijos mokslo organizacijoje ir raidoje per XX a. antrąją pusę. Tokių gilų ir daugiareikšmių, kad turi būti palydėtas įdėmesniu žvilgsniu „Lietuvos istorijos metraštyje“, juolab, kad 17 metų B. Vaitkevičius buvo jo vyriausiuoju redaktoriumi.

B. Vaitkevičius gimė 1926 m. spalio 6 d. Virbalyje darbininkų šeimoje. Kaip visuomenės žmogus jis formavosi Antrojo pasaulinio karo metu, kai vokiečių okupuotoje Lietuvoje pasirinko komunistinę orientaciją, įstojo į komjaunimą, mėnesį kitą buvo raudonųjų partizanų būryje. Grįžus į Lietuvą sovietams, B. Vaitkevičius susitapatino su jais, įstojo į komunistų partiją, sėkmingai darė partinę ir sovietinę karjerą, krinto aukščiausius partinius mokslus Vilniuje ir Maskvoje, Vilniaus universitete įgijo istoriko išsilavinimą, 1958 m. tapo Partijos istorijos instituto prie Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto direktoriaus pavaduotoju, 1970 m. Mokslų akademijos Istorijos instituto direktoriaus poste pakeitė Juozą Žiugždą.

Tuo metu B. Vaitkevičius jau buvo įgijęs tuometinį istorijos mokslų daktaro (dabar būtų habilituoto daktaro) mokslinį laipsnį, 1967 m. buvo paskelbtas jo didžiausias darbas – „Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais“. 1918–1919 m. įvykiai Lietuvoje, Lietuvos komunistų partijos istorija, vadinamosios Tarybų

Lietuvos funkcionavimas buvo pagrindinės B. Vaitkevičiaus mokslinio darbo temos, jis paskelbė kelias didesnės ar mažesnės apimties knygas, redagavo apibendrinamuosius darbus. Tiek „Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais“, tiek ir „Antinacinis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje 1941–1944 metais“ yra prisodrinti įdomios ir savaime vertingos faktografinės medžiagos. B. Vaitkevičius sąmoningai ir nuosekliai vadovavosi vadinamąja marksistine-leninine metodologija, darbų išvadas formulavo vadovaudamasis ne tiek sukaupta medžiaga, kiek neginčijamu ir abejones gimdančių klausimų nepakenčiančiu partiniu mokymu apie komunistų nešamą socializmo gėrį, apie savaimingas socialistines revoliucijas Lietuvoje, neigiant bet koki revoliucijos eksportą iš Rusijos/Sovietų Sąjungos su Raudonosios armijos pagalba. Dėl šių priežasčių B. Vaitkevičiaus darbai, dar ir pilni, vieni mažiau, kiti net perpildyti, sovietinės propagandos klišių, funkcionavo ne tiek mokslo, kiek tą propagandą aptarnaujančioje paramokslinėje erdvėje.

Ši aplinkybė jam netrukdė, netgi padėjo kilti sovietinio mokslo ir partinės nomenklatūros laiptais: B. Vaitkevičius 1971–1976 m. buvo kandidatas į Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto narius, 1974 m. tapo nusipelnusiu mokslo veikėju, 1978 m. – profesoriumi, 1980 m. – Mokslų akademijos nariu-korespondentu. Vis dėlto šis kilimas nebuvo greitas, buvo jį stabdančių aplinkybių. Ir čia susiduriame su B. Vaitkevičiumi – Istorijos instituto direktoriumi.

Jo kaip direktoriaus misija buvo užtikrinti, kad Institutas, visi jo darbuotojai būtų aktyvūs komunistų partijos mokymo diegėjai savo darbo sferose ir visuomenėje, kad nenukrypstamai vadovautųsi marksistine ideologija ir metodologija, vadinamojo internacionalizmo principais. Kaip ten iš tikrųjų buvo, pasakys ateities istorikai, bet Instituto priežiūrams aukštuosiuose partinės ir sovietinės valdžios sluoksniuose dažnai atrodė, kad jo darbuotojai nukrypsta nuo partinės linijos, Institutą vis užgriūdavo komisijos, ieškančios mokslininkų ir direktoriaus darbo ideologinių trūkumų. Gal tik itin artimi B. Vaitkevičiui žmonės galėtų pasakyti, kaip jis reaguodavo į šias komisijas, bet akivaizdu, kad karjeros jos nespertino. Instituto senbuviai tikriausiai sutiks su teiginiu, kad B. Vaitkevičius, iš pradžių su tam tikru nepasitikėjimu žiūrėjęs į jam nepažįstamus, gal kartais ir nepalankiai nusiteikusius žmones, palaipsniui artėjo su Instituto kolektyvu. Sudėtingesniais momentais jo elgesį sunku buvo tiksliai prognozuoti, tačiau iš esmės jis neretai sugebėjo apginti nors minimalų, o tuometinio režimo sąlygomis galbūt ir maksimalų Instituto mokslinio darbo savarankiškumą.

Sovietinio mokslo raidos logika reikalavo visą dėmesį sutelkti į klasių kovą ir socializmo statybos bei įtvirtinimo Lietuvoje problematiką, pasmerkdama vegetavimui kitas istorijos mokslo sferas. Iš tikrųjų Institute komunistų partijos vaidmens įvairiose gyvenimo sferose ar Sovietų Sąjungos tautų draugystės apologetikai buvo skiriama neproporcingai daug dėmesio ir jėgų, bet negalima sakyti, kad visiškai nebuvo sąlygų tyrinėti senąją Lietuvos istoriją, vykdyti archeologines ar etnografi-

nes ekspedicijas ir pan. B. Vaitkevičius gal nebuvo tas asmuo, kuris labiausiai rūpinosi ką tik minėtais reikalais, bet buvo pakankamai daug atvejų, kai jo sprendimai net minėtų komisijų akivaizdoje buvo palankūs kompleksinio Lietuvos istorijos tyrinėjimo poreikiams. Ilgainiui ir pats B. Vaitkevičius ėmė pabrėžti senosios Lietuvos istorijos pažinimo svarbą, planuoti senųjų istorijos šaltinių publikavimą, palaikė Lietuvos Metrikos skelbimo bei tyrinėjimo planus ir darbus.

Istorijos mokslo plėtojimo baruose išskirtinis B. Vaitkevičiaus vaidmuo buvo sukuriant ir įtvirtinant „Lietuvos istorijos metraštį“. Jis nuo pirmojo „Metraščio“ tomo, skirto 1971 metams, 17 metų buvo jo vyriausioju redaktoriumi. Aišku, tai, kad „Metraštis“ tapo visos Lietuvos istorikus telkiančiu leidiniu, kad jis visapusiškai atspindėjo Lietuvos istorijos mokslo būklę ir pasiekimus, tapo gerai žinomas Lietuvoje ir užsienyje, yra visos redakcinės kolegijos, kurioje buvo sutelkti autoritetingiausi mokslininkai, nuopelnas. Bet dažnai ne be lemiamo vyriausiojo redaktoriaus žodžio „Metraštyje“ buvo spausdinami jo lygi keliantys į kitus leidinius nepriimamų, į politinę nemalonę patekusių autorių tekstai, vienas kitas į kitus leidinius dėl redaktorių nepaprasto atsargumo nepatekęs straipsnis, gal ir užtraukęs minėtų komisijų priekaištus B. Vaitkevičiui.

Vis dėlto prasidėjusi gorbáčiovinė Petrvarka ir ypač jos lietuviškosios formos buvo B. Vaitkevičiui nepriimtinos ar nesuprantamos. Persipynus Lietuvos sovietinių ortodoksų pasimetimui ir stiprėjantiems ideologinio laisvėjimo vėjams, iš visų pusių telkiantis nepasitenkinimui dėl istorikų darbų, ypač XX a. istorijos, tematika ir kokybė, istorijos mokslo raidai tampant komunistų partijos ideologiškai nevaldomai, bet vis dar tvyrant sovietinei tvarkai, 1987 m. pabaigoje B. Vaitkevičius paliko Instituto direktoriaus postą, atsisakė ir „Metraščio“ redagavimo. Atsistatydinimo rašte, datuotame 1987 m. rugsėjo 11 d., sunkiai tramdomas ir slepiamas nepasitenkinimas dėl jo darbo vertinimo, tarsi atidavimo kritikams, nes jam vadovaujant Institutui, istorijos mokslas Lietuvoje smarkiai pažengęs į priekį, o „baltos dėmės“ istoriografijoje esą ne mokslo, o politikos problema (*Lietuvos Mokslų akademijos archyvas*, f. 100, ap. 9, b. 200, l. 85).

Iki 1992 m. pavasario B. Vaitkevičius tebedirbo Institute, išėjęs į pensiją dalyvavo Mokslų akademijos veikloje. Domėjosi Antrojo pasaulinio karo istorija, čia sujungdamas savo mokslinius ir visuomeninius interesus, jaunystės partizanavimą tarsi pratęsdamas veikla antihitlerinės koalicijos valstybių karo veteranų organizacijoje. Kaip rodo minėtas paskutinytis jo darbas, B. Vaitkevičius išliko marksistu, jam daug artimesnis buvo Antrojo pasaulinio karo metų raudonasis, komunistinis antinacinis pagrindis, jo vadinamas internacionaline stovykla, nei kita, tautinė stovykla. Jis gyveno kairiajame, komunistiniame Lietuvos visuomenės sparne, spausdinosi, kaip pats rašė, kairiosios minties spaudoje. Betgi nenuėjo su 1991 m. sausio sąmokslininkais, nors ir buvo gundomas. Mirė būdamas Lietuvos Respublikos pilietis...

Zigmantas K i a u p a